

Rudkøbing gamle rådhus – en lang historie

Af Peter Dragsbo

Rudkøbings gamle rådhus, som efter en langvarig restaurering åbnede som Sognehus i 2018, er bygget 1843 – på samme sted, hvor byens rådhus har ligget siden senmiddelalderen. Historien om Rudkøbings rådhus og dets omgivelser er en spændende historie, der både handler om forandringerne i byens ældgamle centrum, og om de meget skiftende krav og behov til et rådhus gennem tiden.

Omkring Rudkøbing Kirke

Rådhuset, som første gang er omtalt i 1550, blev lagt i hjørnet af kirkens karré. Meget tyder på, at den oprindelige kirkegård har strakt sig helt ud til Brogade i syd, Grønnegade i øst og Smedegade i nord, og placeringen af et rådhus på hjørnet ud til Torvet var således enten planlagt lige siden kirken blev anlagt – eller et første indgreb i kirkegårdens areal. Siden skrumpede kirkegården i tidens løb. Allerede i 15-1600-tallet blev en stribe ud til Smedegade skilt fra til opførelse af en latinskole, som lå, hvor Smedegade 7-9 i dag ligger. Latinskolen blev afløst af en almindelig skole i 1739, og bygningerne var frem til 1847 og 1874 skole og degnebolig. Nabohusene Smedegade 11-13 var tilsvarende omkring 1800 skole og hjælpelærerbolig, men fra 1836 fattighus, indtil der i 1846 blev bygget nyt fattighus i Strandgade. På den måde var der på kirkegårdens gamle kanter opstået Rudkøbing første ”offentlige kvarter” – svarende til, hvad man ser i talrige andre danske byer. Samtidig kendes det fra mange byer, at kirkegårdenes kanter med tiden blev solgt fra til privat bebyggelse. Husrækkerne mod Brogade og Grønnegade er formentlig opstået i første halvdel af 1700-tallet. På Resens kort over Rudkøbing fra ca. 1670, er der ud over rådhuset kun kirkegårdsmur mod Brogade, mens der er et enkelt hus mod Grønnegade. Men i 1720 blev kirkegården opmålt, med samme mål, som da den blev nedlagt 1812 og erstattet af den nye kirkegård. Siden blev den gamle kirkegårdsplads endnu mindre, da der i 1835 og 1847 blev bygget ny borgerskole på den vestlige del af pladsen.

Dyder er bedre end guld

På Resens kort ser man den første kendte gengivelse af Rudkøbings rådhus med gavl mod Torvet og langsiden mod Brogade. Hvornår dette rådhus var bygget, vides ikke; måske var det blevet opført efter en af byens to store brande i 1580 og 1610. Men i hvert fald blev der i de gode år under Christian 4. behov for et flottere hus, og i 1639 lod borgmester Peder Thomesøn bygge et nyt hus i to etager med en svalegang med uundværlig trappe langs nordsiden (Han måtte selv låne byen pengene til byggeriet!). Efter svenskernes hærgen under krigen 1657-60 blev rådhuset omtalt som ”ganske ruineret og står for fald”, med ”afhuggede” bjælker og ”udslagne” vægge, dvs. tavl. Huset ser ud til at have overlevet, men blev i løbet af 1700-tallet efterhånden mere og mere forfaldent. I 1771-75 omtaltes det som så ”brøstfældigt”, at ”overdelen” burde fjernes, så den ikke falder af sig selv”. Det tyder på, at bygningen fra 1639 som et rigtigt renæssancehus har stået med udkraget første sal, båret af ”knægte”. I 1777 var huset så forfaldent, at man ikke turde lade byens brandsprøjte stå i huset; den blev overført til kirkens tårn. Og endelig i 1789 faldt det gamle rådhus, og et nyt blev tegnet af byfoged Steffen Jørgensen. Den bevarede tegning viser et enetages hus over høj kælder, fem fag langt med en lille fronton over hoveddøren. Og over døren sættes en tavle med den smukke inskription *Held den Mand som Retten ærer / Guld for Dyder ringe agter / Den ey*

Ondskabs List besnærer / og ey Næstens efter tragter / 14. Marts 1791. Et smukt vidnesbyrd om en ny oplysningstids sans for borgerlige dyder!

16-1700-tallets rådhus var, ud over at være mødested for borgmester og byråd, først og fremmest et symbol på samfundets vold og magt. I 1722 opgjordes rådhusets inventar til *2 jernkakkelovne, 1 kobberpotte, 3 bord og 6 stole*, men derudover var der *5 jernkanoner 1 kagmand med sokkel, 1 galge, 1 træhest, 1 tyveblok, 2 halsjern og 1 krave*. Kanonerne var til øens forsvar mens det øvrige var til offentlig afstrafning, hvor i hvert fald kagmanden (en figur, den dømte blev bundet til, til spot og spe) havde sin faste plads på Torvet. I 1789 havde retsvæsen og bureaukrati fået lidt mere plads. Det nye rådhus blev bygget med både en rådstuesal, en tingsal og et arkiv. Tingstuen var til de to ting, som eksisterede på Langeland til 1919: byretten og herredsretten. Desuden var der arrester i kælderens og bolig for rådstuetjeneren i et sidehus.

Et hus for by og borgerskab

Første halvdel af 1800-tallet blev borgerskabets tid; enevælden blev mere og mere et bureaukrati, baseret på lov og ret, og byerne fik samtidig flere opgaver og behov. Hurtigt blev rådhuset fra 1791 derfor for lille, og Rudkøbing fik derfor i 1843 – på samme tid som mange andre danske byer – et nyt og større rådhus. Et motiv til byggeriet af rådhus i de fynske byer i disse år var måske også håbet om at få besøg af den kongelige guvernør for Fyn, kronprins Christian (senere Christian 8.) 1815-1839. Det nye rådhus skulle for alvor være symbol for byen. I Byarkivet ligger en tegning, dateret ca. 1840, af byens førende murermester, Frederik Nielsen (1805-1875), som i 1834 med sprøjtehuset i Grønnegade havde vist, at han mestrede de store stilarter. Frederik Nielsen leverede i hvert fald en tegning til et to-etagers rådhus med en fornem facade mod Torvet, udformet med pilastre gennem begge etager og kronet af en græsk tempelgavl.

Projektet blev dog ikke til noget – muligvis fordi det er blevet forkastet af den kongelige bygningsinspektør og hofbygmester Jørgen Hansen Koch (1787-1860), som bl.a. havde tilsynet med Fyn. Han har sikkert ment, at Nielsens projekt var udtryk for en forældet smag, præget som den var af klassicismen omkring 1800. Allerede i 1823 havde Koch forkastet et lokalt forslag til Middelfart Rådhus til fordel for sin egen tegning, og på Sydfyn havde han bl.a. i 1825 og 1830 tegnet Svendborgs nye rådhus og borgerskole.

Jørgen Hansen Kochs nye rådhus blev en smuk, nærmest kubisk bygning med hovedfacaden mod Torvet. Ud over en fornem buegesims og en trekantfronton med et "ottedagsur" over midten, var facaden oprindeligt ret enkel; bortset fra vinduesindfatningerne stod murene i gule flensborgsten, kronet af en gesims med bufrise – begge dele hentet fra den store C. F. Hansens arkitektur. Den nuværende udformning med puds og "balkonen" med busten af Frederik 7. – der var blevet rejst på Torvet i 1867 – stammer fra en ombygning i 1872, tegnet af arkitekt Jens J. Eckersberg (1822-1891), Svendborg, søn af den berømte maler C. W. Eckersberg.

I rådhusbygningen blev der en mangfoldighed af rum og funktioner. Ud over byrådets møderum og arkiv fik hvert af de to ting nu to tingstuer, og til lov og orden blev der indrettet bolig for byens to politibetjente (vægtere) samt 10 arrester – heraf to "borgerlige arrester" til civil arrest. Hvor straffene i starten af 1700-tallet i høj grad havde bestået i forskellige former for offentlig ydmygelse, var princippet om fængsel i en celle nu blevet alment udbredt. Mest bemærkelsesværdigt var dog, at der på første sal samtidig blev indrettet en sal til "offentlige og private forsamlinger, baller og skuespil" med tilhørende garderobe for

herrerne og kabinet med retirede (lokum) til damerne. Så begge køn kunne træde ind i salen med alt forrettet. Siden de første klubber i København i 1790'erne var der i de danske byer opstået et borgerligt fællesliv med både alvor og sjov. Og i de mindre byer, hvor der ikke var bygget teater, var det dengang naturligt, at både skuespil, musik, gøgl og vareudstillinger foregik på rådhuset. På Ringsted rådhus var der f.eks. i 1853 optræden af en akrobat og en "stærk mand". Vi skal langt op i 1800-tallet, før der begyndte at blive bygget sale ved byernes hoteller – for ikke at tale om forsamlingshuse. Gratis var det dog ikke at bruge rådhuset; hvert arrangement skulle betale afgift til byen. I 1849 var det ca. 100 rigsdaler om året, der bl.a. gik til rådstuetjenerens løn.

Rammer om en voksende offentlig sektor

Den voksende befolkning og de stigende krav til arresternes standard gjorde så at der i 1882 blev bygget et helt nyt arresthus bag rådhuset mod Brogade, hvor der tidligere havde ligget et af grevskabet Tranekærs to kornmagasiner (det andet lå på hjørnet af Grønnegade og Torvet). Siden voksede de forskellige grene af den offentlige virksomhed sig gradvist. I første omgang var det politiet, der havde vokseværk; i 1919 blev der indrettet selvstændigt politikontor, og i 1933 blev der også brug for et retslokale til det nye statspoliti, der var blevet oprettet i 1911 (mens det kommunale ordenspoliti blev bevaret til 1938). Ved ombygningen i 1933 så man også i indretningen forvarslers om de kommunale funktioner, der siden skulle vokse sig store: Der blev indrettet to socialkontorer i stueetagen (Steinckes socialreform var lige vedtaget). I 1943, hvor alt politi flyttede over i en gamle borgerskole, blev der også plads til et nyt kontor for stadsingeniøren (loven om byplanlægning var vedtaget i 1938) – og endelig erobrede den kommunale forvaltning i årene op til dannelsen af Rudkøbing storkommune det gamle arresthus, der i 1965-66 blev helt ombygget. Nu var der plads til både ny byrådsal, udvalgsværelser, kontorer til teknisk forvaltning og meget mere. Og sådan klarede man sig til kommunalreformen 2007, hvor rådhuset blev sat til salg – desværre uden kontrol med køberen. Efter fem års forfald blev bygningen så købt af Rudkøbing-Simmerbølle Menighedsråd, som efter en lang og vanskelig byggeproces kunne lå døren op til et flot nyt sognehus i 2018, bl.a. takket være to generøse bidrag fra A. P. Møller-fonden.

Litteratur

Dansk Center for Byhistorie: Den digitale byport: *Rådhuset under enevælden* (www.byhistorie.dk)

Dragsbo, Peter: *Hvem byggede husene? Arkitektur og arkitekter på Langeland 1750-2010*, 2019

Kiilsgaard, Christian: *Rudkøbing. Topografi og bystyre*, I-IV, 1949-1974

Ludvigsen, Chr: Folkeligt teaterliv, i: Axel Steensberg (red.): *Dagligliv i Danmark*, I: 1963, s. 123-138

Billedtekster

1. *Byfoged Steffen Jørgensens tegning til det nye rådhus 1791. Rudkøbing byhistoriske Arkiv, jr. 491.*
2. *Murermester Frederik Nielsens ikke udførte forslag til et nyt rådhus 1839 eller 1840. Rudkøbing byhistoriske Arkiv jr. 864.*

3. *Fotografi af byrettens sal 1928. Rådhuset rummede fra 1843 lokaler til både Rudkøbing byret og retten for Langelands Søndre og Nørre Herred, ved retsreformen 1919 sammenlagt til byretten for Langeland retskreds. Rudkøbing byhistoriske Arkiv, jr. 2653.*
4. *Rudkøbing gamle rådhus, i dag Menighedshuset, efter restaureringen. Foto Peter Dragsbo.*